

Tomasz Ciesielski

Sprawozdanie z prac w dniach 30 X 2012 - 30 IV 2013 r.

Hereditas Monasteriorum 2, 472-476

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zespół I

Tomasz CIESIELSKI
Instytut Historii
Uniwersytet Opolski

Sprawozdanie z prac w dniach 30 X 2012–30 IV 2013 r.*

Zespół kontynuował prace zmierzające do:

1. opracowania przewodnika po archiwach białoruskich, rosyjskich, ukraińskich i litewskich posiadających w swoich zasobach materiały związane z dziedzictwem kulturowym po klasztorach skasowanych na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej;
2. sporządzenia inwentarzy zachowanych archiwów poklasztornych oraz katalogów dokumentów powstałych w związku z kasatami klasztorów i rozdysponowaniem przejętych środków finansowych oraz majątku ruchomego i nieruchomego;
3. pozyskania informacji do baz danych w Portalu Wiedzy.

W okresie od 30 X 2012 r. do 30 IV 2013 r. realizowano przedstawiony w poprzednim sprawozdaniu¹ plan badawczy. Przeprowadzono cztery kwerendy poza granicami Polski, w Chmielnickim (Ukraina), w Wilnie (Litwa), w Grodnie (Białoruś) oraz w Sankt Petersburgu (Rosja). Dwie z nich przeprowadził Witalij Rosowski, sprawozdania z nich są publikowane w niniejszym tomie (s. 476–494).

Raisa Zianiuk przeprowadziła w dniach 21–25 I 2013 r. kwerendę w Państwowym Historycznym Archiwum Białorusi w Grodnie (Національний історический архів Беларусі в г. Гродно), której celem było dokończenie rozpoczętych we wrześniu 2012 r. prac nad sporządzeniem inwentarza fondów zawierających akta powstałe w związku z kasatami klasztorów². Przejrzano inwentarze pięciu fondów, w których znaleziono następujące jednostki przydatne w badaniach nad dziedzictwem klasztornym:

Nr 14: *Grodzieński gubernialny komitet statystyczny (Гродненский губернский статистический комитет)*, op. 2, nr 7 – spis duchowieństwa w guberni grodzieńskiej z lat 1875–1881, w którym wymienieni zostali przeor klasztoru franciszkanów w Grodnie Piotr Stetkiewicz (k. 3 i 11v) oraz kapelan bernardynek ze Słonimia Barnaba Błażewicz (k. 4).

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 T. CIESIELSKI, *Postępy badań zespołu zajmującego się dziedzictwem po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej włączonych do Imperium Rosyjskiego*, „Hereditas Monasteriorum”, 1, 2012, s. 382–383.

2 T. CIESIELSKI, *Sprawozdanie z kwerendy w Grodnie w dniach 15–29 IX 2012 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, 1, 2012, s. 400–402.

Nr 78: *Wołkowyski powiatowy zarząd policyjny 1843–1914 (Волковысское уездное полицейское управление 1843–1914 гг.)*, op. 1, nr 80, 131 – akta informujące o liczbie kościołów i kaplic, stanie liczebnym duchowieństwa rzymskokatolickiego i pozostającym w jego posiadaniu majątku nieruchomym.

Nr 126: *Białostocki obwodowy mierniczy graniczny ministerstwa sprawiedliwości, 1812–1843 (Белостокский областной землемер межевой части министерства юстиции г. Белосток, 1812–1843 гг.)* – akta powstałe przy wymierzaniu ziemi po skasowanych klasztorach reformatorów w Boćkach (w latach 1833–1835, op. 1, nr 93) oraz franciszkanów w Drohiczynie (1836–1839, op. 1, nr 161, 162), w których znajdują się plany zespołów klasztornych.

Nr 1469: *Klasztor karmelitów w Lidzie. Litewski duchowny konsystorz miasta Lida, powiat lidzki, województwo wileńskie, 1796 r. (Лидский кармелитский мужской монастырь Литовской духовной консистории, г. Лида, Лидского повета, Виленского воеводства, 1796 г.)* – nr 1, *Rejestr dokumentów dotyczących majątku nieruchomego klasztoru sporządzony w związku ze sporem sądowym w 1796 r.*

Nr 1810: *Kościół w Szczuczynie w powiecie lidzkim guberni wileńskiej (Щучинский костёл Лидского уезда Виленской губернии, гор. Щучин)* – opisy kościoła: inwentarzowe z lat 1836, 1839, 1842, 1844, 1850, 1861, 1862, 1883, 1901, 1902, 1906, 1909–1911 (op. 1, nr 18, 20, 21, 25, 30, 37, 40, 52, 86, 88, 90, 91, 94, 96, 98) oraz wizytacyjne z lat 1856, 1884, 1888 i 1893 (op. 1, nr 34, 54, 59, 72, 73).

Kontynuując kwerendę sondażową z września 2012 r., R. Zianuk zinwentaryzowała kilkanaście jednostek z фондów 1 i 8. Szczególnie wartościowe są:

- wykaz klasztorów i zakonników w guberni grodzieńskiej z 1869 r. (f. 1, op. 6, nr 1661);
- spisy zakonników w klasztorach w Grodnie i Słonimiu z lat 1870, 1876–1878 (f. 1, op. 6, nr 2365, oraz op. 7, nr 2156);
- akta zebrane w związku z przeniesieniem w latach 1831–1832 brygidek z klasztoru w Dubnie do klasztoru w Grodnie (f. 1, op. 8, nr 691) oraz w 1880 r. bernardynek z klasztoru w Wilnie do klasztoru w Słonimiu (f. 1, op. 8, nr 461);
- korespondencja z 1866 r. między generał-gubernatorem a urzędnikami administracji powiatowej dotycząca zabezpieczenia ksiąg rachunkowych i dokumentów zniesionych klasztorów (f. 1, op. 6, nr 593);
- korespondencja z lat 1830–1834 związana z przygotowaniem do otwarcia w Grodnie biblioteki publicznej (f. 1, op. 3, nr 853) i z lat 1901–1902 związana z przebudową klasztoru pokarmelitańskiego w Grodnie na więzienie (f. 8, op. 2, nr 1507);
- postanowienia podkomorzego mozyrskiego dotyczące rozgraniczenia dóbr klasztoru benedyktynów w Horodyszczu z lat 1756–1757 oraz opis inwentarzowy tego klasztoru z 1840 r. (f. 1788, op. 1, nr 1, 2).

T. Ciesielski w dniach 11–12 IV 2013 r. przeprowadził kwerendę w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym (Российский Государственный Исторический Архив) w Sankt Petersburgu. Jej celem było kontynuowanie prac nad inwentaryzowaniem jednostek archiwalnych wytworzonych przez Departament Spraw Duchownych Obcych Wyznań carskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Департамент Духовных Дел Иностранных Исповеданий МВД)³.

3 T. CIESIELSKI, *Sprawozdanie z kwerendy w Sankt Petersburgu w dniach 20 VIII–1 IX 2012 r.*, „Hereditas Monasteriorum”, 1, 2012, s. 394–399.

Przejrzanych zostało 6 j.a. z f. 821, op. 125, które są aktami spraw i czynności przedstawiającymi pokasacyjne losy zabudowań, ziemi, majątku ruchomego i oprawy finansowej klasztorów:

- bernardynów Cudnowie, nr 2609: 23 XII 1856–1 VII 1894 r., kk. 62;
- bernardynów w Czytowianach, nr 2608: 28 IX 1864–29 II 1909 r., kk. 112;
- bernardynów w Łucku, nr 2682: 5 VI 1853–13 XII 1879 r., kk. 115, plany sytuacyjne zespołu poklasztorowego i jego przebudowy na cele wojskowe z połowy lat 50. XIX w. na k. 28, 43–48, 68;
- dominikanów w Lubarze, nr 2671: 6 IV 1864–8 V 1906 r., kk. 63;
- dominikanów w Mińsku, nr 2676: 17 III 1908–15 X 1909 r., kk. 36;
- dominikanów we Włodzimierzu Wołyńskim, nr 2636: 7 III 1854–14 V 1890 r., kk. 163.

Kwerenda pozwoliła poznać system kancelaryjny stosowany w departamencie, który sprawiał, że wytwarzano w nim akta zarówno spraw, jak i czynności.

Jeżeli chodzi o pierwsze, to taki charakter mają posyty dokumentów powstałych w związku z przejściem przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych na mocy ukazu z 1 I 1842 r. zarządu nad środkami finansowymi istniejących klasztorów, od których miał odprowadzać zryczałtowany podatek do skarbu państwowego. W tym celu zostały zinwentaryzowane wszystkie zapisy pieniężne obciążające majątek osób świeckich, od których departament starał się wyegzekwować wypłatę należnych odsetek lub zwrot całej kwoty kapitałowej. W trakcie tych działań administracyjnych powstały w miarę zestandaryzowane jednostki kancelaryjne, obecnie archiwalne.

Charakter akt sprawy ma jednostka nr 2636, powstała w związku z przejściem zarządu nad znacznym (około 12,5 tys. rubli) kapitałem finansowym klasztoru dominikanów we Włodzimierzu Wołyńskim, do których dochodziły należne z tytułu obsługi zapisów odsetki. Jednak i na dominikanach włodzimierskich ciążyły zobowiązania finansowe – o odzyskanie udzielonej im pożyczki zabiegali po kasacie klasztoru Krasicy.

Podobny charakter ma także jednostka nr 2676, powstała w związku ze zgłoszeniem w 1908 r. wniosku katolików o przekazanie im dawnego kościoła poddominikańskiego w Mińsku. Zgromadzone w niej akta przede wszystkim przybliżają sytuację wyznaniową w mieście, jednak dołączone kopie starszych akt przynoszą wiele interesujących dla Projektu informacji. Po skasowaniu klasztoru w 1832 r. zabudowania zostały przekazane biskupowi z przeznaczeniem na rezydencję. Ponieważ jednak ówczesny ordynariusz miński Mateusz Lipski był zadowolony z dotychczasowej siedziby, nabytej przez jego poprzednika, Jakuba Ignacego Dederkę, w zabudowaniach poklasztornych zamierzał umieścić seminarium diecezjalne. Na to z kolei nie zgodziły się władze państwowe, które w efekcie ponownie przejęły klasztor, początkowo bez kościoła, zabranego katolikom dopiero w 1869 r. Na początku XX w. cały zespół służył wojsku jako magazyn sprzętu artyleryjskiego.

Jednostka nr 2671 zawiera akta dotyczące klasztoru dominikanów w Lubarze, w którym armia przejęła i zaadaptowała prawe skrzydło zamkniętego w maju 1864 r. klasztoru. Resztę przekazano Kościołowi rzymskokatolickiemu. Świątynia stała się kościołem parafialnym dla około 4 tys. katolików zamieszkających w Lubarze i okolicy, a w lewym skrzydle klasztoru zamieszkali proboszcz i wikary, umieszczono tam także administrację parafialną. Zachował się dokładny opis wraz z planem całego zespołu klasztorowego z 1865 r. Duża część akt znajdujących się w tej jednostce to korespondencja powstała w związku z bezskutecznymi staraniami katolików o odzyskanie zabudowań i ziemi poklasztornej, podejmowanymi w 1877 r., na początku lat 90. XIX w. oraz w latach 1905–1906. Od 1893 r. administracja gubernialna, odrzucając prośby katolików o zwrot zespołu poklasztorowego, powoływała się na decyzję wydaną 10 czerwca tego

roku, na której mocy został on przekazany w użytkowanie Cerkwi prawosławnej. Ta jednak nie była w stanie utworzyć w nim planowanego żeńskiego monasteru.

Trzy jednostki dotyczące klasztorów bernardynów w Cudnowie, Czytowanach i Łucku mają charakter akt czynności, gdyż znajdują się w nich akta uporządkowane chronologicznie, zgodnie z ich wpływaniem do kancelarii departamentu, ale dotyczące kilku różnych spraw.

W jednostce 2609 znajdują się akta powstałe w związku z niezrealizowanym projektem przebudowy cudnowskiego klasztoru w celu zaadaptowania go na siedzibę sztabu pułkowego i koszary dla kompanii piechoty, a także korespondencja urzędowa dotycząca zabiegów katolików w latach 50. i 60. XIX w. o odzyskanie całego zespołu poklasztornego. Ponadto w jednostce tej zostały umieszczone dokumenty zgromadzone w związku z działaniami podjętymi przez Rzymsko-Katolickie Kolegium Duchowne mającymi na celu wyegzekwowanie od właścicieli dóbr Troszcze i Burkowce zobowiązań finansowych ciążyących na nich na podstawie zapisu testamentowego Stefana Antoniego Burzyńskiego (z 29 VII 1766 r.) na rzecz klasztoru cudnowskiego na dobrach Troszcze i Burkowce.

W jednostce nr 2682 znajdują się akta dotyczące użytkowania łuckiego zespołu poklasztornego przez wojsko (w tym plany jego przebudowy w celu umieszczenia w nim sztabów brygady i pułku, a także kompanii piechoty) oraz zakończonych częściowym sukcesem starań Cerkwi prawosławnej w latach 50. i 60. XIX w. o jego przejęcie. W 1865 r. administracja carska przekazała jej kościół, objęty przez duchowieństwo prawosławne najpóźniej w połowie 1868 r.

W jednostce nr 2608 znajdują się akta związane z klasztorem bernardynów w Czytowanach, dotyczące:

1. pomocy udzielanej powstańcom styczniowym przez bernardynów czytowańskich, w wyniku czego klasztor został skasowany, a większość zakonników aresztowano i postawiono przed sądem wojskowym; dwóch z nich zesłano w głąb Rosji, a na 11 nałożono kary finansowe;
2. losów zabudowań poklasztornych z przylegającymi do nich sadem i ogrodem, które początkowo miano przekazać Cerkwi prawosławnej, ale ostatecznie zostały zwrócone katolikom pod warunkiem rozebrania części zabudowań i zaadaptowania reszty pomieszczeń na koszt parafii;
3. sporu na przełomie XIX i XX w. prawosławnych i katolików, w który zaangażowała się cywilna administracja rosyjska, o przejętą przez Cerkiew ziemię poklasztorną oraz znajdującą się na dawnym cmentarzu rzymskokatolickim kaplicę św. Jerzego.

Poza tym do druku oddano kilka artykułów, które ukażą się jeszcze w tym roku – w „Hereditas Monasteriorum” (t. 3: T. Ciesielski, *Książki poddane w 1841 r. cenzurze prewencyjnej. Przyczynek źródłowy do dziejów bibliotek klasztorów skasowanych w latach 1831–1832 w guberniach zachodnich imperium rosyjskiego*) oraz w materiałach z dwóch konferencji naukowych organizowanych lub współorganizowanych przez Projekt:

1. konferencja *Losy klasztorów i zbiorów poklasztornych w okresie represji po upadku powstania listopadowego w 1831 r.* (T. Ciesielski, *Stan techniczny i wykorzystanie zabudowań po klasztorach skasowanych w guberni wołyńskiej w latach 1832–1853 w świetle raportu wołyńskiego gubernatora cywilnego z 1861 r.*; W. Rosowski, *Kasata rzymskokatolickich klasztorów 1832 r. na Podolu, Wołyniu i Kijowszczyźnie: przyczyna, przebieg, skutki*; I. Wodzianowska, „Rozpatrywałem z przyjemnością”. Ukaz carski o „zniesieniu niektórych klasztorów rzymskokatolickich” z 19 VII 1832 r.”; eadem, *Rozporządzenia władz świeckich odnośnie do majątku nieruchomego skasowanych klasztorów w guberniach kijowskiej, podolskiej, wołyńskiej w latach 1832–1834*);

2. konferencja *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej* (T. CIESIELSKI, *Aktywność gospodarcza klasztoru franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim w połowie XVII w.*; W. Rosowski, *Uposażenie klasztoru bernardynów w Janowie na Podolu w końcu XVIII w. oraz jego losy po kasacie konwentu w 1832 r.*; R. Zianiuk, *Źródła do badań nad gospodarką klasztorną oraz majątkiem poklasztornym w latach 1772–1914 znajdujące się w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku*; I. Wodzianowska, *Losy majątku bazylikańskiego w Zahorowie na Wołyniu po jego kasacie w 1839 r.*).

Witalij ROSOWSKI

Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Sprawozdanie z kwerendy w Państwowym Archiwum Obwodu Chmielnickiego na Ukrainie w dniach 19–30 XI 2012 r.*

Dwutygodniowy wyjazd na kwerendę archiwalną do Chmielnickiego na Ukrainę stanowił kolejny etap prac zespołu zajmującego się dziedzictwem po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej włączonych do Imperium Rosyjskiego, w ramach realizacji projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*. W tym wypadku chodziło o źródła do dziejów kasat i losów dziedzictwa poklasztornego z klasztorów położonych na obszarze Podola, Wołynia i Kijowszczyzny. Na początku XIX w. funkcjonowało tu 135 klasztorów katolickich, w tym 92 męskie i 10 żeńskich obrządku łacińskiego oraz 30 męskich i trzy żeńskie monasteria bazylikańskie. Zdecydowana większość tych klasztorów została zlikwidowana przez władze carskie już w latach 1832–1850.

Głównym celem kwerendy było rozpoznanie stanu zachowania materiału archiwalnego, a także wytypowanie interesujących dla Projektu fondów oraz inwentaryzacja najważniejszych jednostek archiwalnych. W związku z przygotowywaną książką o losach zakonników rzymskokatolickich na terenie diecezji kamienieckiej i łucko-żytomierskiej po 1863 r. szczególną uwagę poświęcono aktom personalnym zakonników i byłych zakonników.

Zdecydowana większość przechowywanych w Państwowym Archiwum Obwodu Chmielnickiego (Державний архів Хмельницької області) archiwaliów z okresu przed 1917 r. dotyczy dziejów dawnej guberni podolskiej. Współczesne terytorium obwodu chmielnickiego obejmuje również część ziem należących dawniej do guberni wołyńskiej (m.in. powiaty zasławski i starokonstantynowski), stąd też w archiwum chmielnickim znajdują się niektóre archiwalia wołyńskie. Interesujące nas materiały archiwalne początkowo były przechowywane w ar-

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.